

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI IBORALARDA "BOSH"
KONSEPTINING SEMANTIK TAHLILI

Murodova E'tibor G'ayrat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Murodovaetibor2111@gmail.com

Djalgashova Kurbanay Embergenova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

djalgashovaqurbonoy@gmail.com

Annotatsiya: Frazeologizmlar muayyan obrazni turli predmet, voqea-hodisalarning umumlashma tasavvuri vositasida tasvirlab beradi. Iboralar shaxs, ya'ni so'zlovchi omili bilan bevosita bog'liq bo'lib, shaxsning tasavvuri, dunyoqarashi, fiziologik va ruhiy holati voqelikni majoziy tasvirlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniyat leksikonga, leksikon esa frazeologizmlar ifodasiga uzviy ta'sir ko'rsatib turadi. Inson leksikonida boshqa leksik birliklar kabi iboralar ham muayyan umumiy jihatlar asosida paradigmalariga birikadi. Mana shu guruhlanishda mazmuniy ifoda plani yetakchi unsur vazifasini o'taydi. Maqolada frazeologik birliklarning semantik jihatdan paradigmalar hosil qilishi va bu jarayonning tillarda uchrovchi lingvomadaniy farqlarni ochib berishdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: frazeologizmlar, bosh somatizmi, frazeologik birikmalar, semantic maydon, paradigmatic tasnif, semantika, lingvokulturologiya, somatizm, frazeologik omonimlik, lisoniy ong.

Аннотация: Фразеологизмы описывают определенный образ посредством обобщенного представления о различных предметах и событиях. Фразы имеют непосредственное отношение к человеку, т.е. фактору говорения, а его воображение, мировоззрение, физиологическое и психическое состояние играют важную роль в образном представлении действительности. Культура интегрально влияет на лексику, а лексика интегрально влияет на выражение

фразеологии. В человеческом лексиконе выражения, как и другие лексические единицы, объединяются в парадигмы, основанные на определенных общих аспектах. В этой группе осмысленный план выражения выступает в качестве ведущего элемента. В статье анализируется семантическое формирование парадигм фразеологизмов и значение этого процесса в выявлении лингвокультурологических различий, встречающихся в языках.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеологические сочетания, семантическое поле, парадигматическая классификация, семантика, лингвокультурология, соматизм, фразеологическая омонимия, языковое сознание.

Abstract: Phraseologisms describe a certain image by means of a generalized imagination of various objects and events. Phrases are directly related to the person, i.e. the speaking factor, and the person's imagination, worldview, physiological and mental state play an important role in the figurative representation of reality. Culture has an integral effect on the lexicon, and the lexicon has an integral effect on the expression of phraseology. In the human lexicon, expressions, like other lexical units, are combined into paradigms based on certain common aspects. In this grouping, the meaningful expression plan serves as the leading element. The article analyzes the semantic formation of paradigms of phraseological units and the importance of this process in revealing linguistic and cultural differences found in languages.

Key words: phraseologisms, phraseological combinations, semantic field, paradigmatic classification, semantics, linguoculturology, somatism, phraseological homonymy, linguistic consciousness.

KIRISH

Ma'lumki, xayotimizda ishlatiladigan iboralar, maqollar ajdodlarimizning ko'p yillik xayotiy kuzatuvlari natijalarida shakllangan. Maqolada o'zbek tilidagi "bosh" so'zi bilan bog'lik iboralarni ingliz tilida o'rganish barobarida, qay shaklda aks ettirilishini va ularga oid til elementlarining sosiopragmatik ma'no qirralarini o'rganishga xarakat qiliniladi. O'zbek tilidagi iboralarda o'zbek xalqining

dunyoqarashi, fikrlari, turmush tarzi, irim-sirimlari va yashash muhiti ixcham va aniq shaklda bayon etilgan.

Inson leksikoni tuzilishi xususida turli qarashlar mavjud. Bu asosan ikkinchi til o'laroq muayyan tilga oid iboralarni yod olganda ko'zga tashlanadi. Iboralarni bu shaklda, ya'ni semantik doiralarga birlashtirib, guruhlab tahlil qilish frazemaning madaniy semaga egaligi yoki ega emasligini aniqlashda ham qo'l keladi. Masalan Somatik frazeologizmlar orasida "bosh" komponentli frazemalar miqdor jihatidan "ko'z" komponentli iboralardan keyingi o'rinda turadi. Tadqiqotimiz davomida o'zbek tilida "bosh" komponentli frazemalar variantlari bilan hisoblaganda 160ta, variantlarsiz 75ta ekanligi aniqlandi. Albatta, bu raqamlar nisbiy bo'lib, sheva va lahjalarida uchrovchi frazeologizmlar hisobiga ko'payishi mumkin. Ingliz tilida ham bu shakldagi iboralar yetakchilik kasb etadi. Izlanishlar davomida ingliz tilida uchrovchi "bosh" komponentli 75ta frazeologizm tahlilga tortildi. Ikki til doirasida "bosh" komponentli frazeologizmlarni qiyosiy tahlil qilish uchun ularning tematik maydonlarini aniqlab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Mavzu, mazmun doirasini aniqlashtirib olish orqali iboralarni solishtirish va ularning muqobilligi xususida muayyan bir xulosaga kelish mumkin. O'zbek tilidagi iboralarda o'zbek xalqining dunyoqarashi, fikrlari, turmush tarzi, irim-sirimlari va yashash muhiti ixcham va aniq shaklda bayon etilgan

Dastlab o'zbek tilida uchrovchi "bosh" komponentli frazeologizmlarni tematik maydonlarga ajratib chiqaylik:

1. Tiriklik va o'lim ma'nolarini ifodalovchi "bosh" komponentli frazeologizmlar: boshiga yetmoq (to be reason of disaster or death), boshini yemoq (to kill, to reason to die), boshiga balo bo'lmoq (to be a disaster), boshini ko'tarmoq (to rebel against) (to recover from illness or sprout);

2. Mental qobiliyatni ifodalovchi "bosh" komponentli frazeologizmlar: boshiga kelmoq (to come to mind), boshidan o'tmoq, boshi ishlamoq (to go through, to experience), bosh qotirmoq (to think thoroughly), boshi shishmoq, boshi g'ovlab ketmoq (to get dizzy);

3. Oila va nikoh munosabatlarini ifodalovchi “bosh” komponentli frazeologizmlar: boshini ikkita qilmoq(to engage someone, marry), bir yostiqa bosh qo‘ymoq(to be one family, get married), bosh qovushtirmoq(to think in the same way), bosh biriktirmoq(to join hands), bosh qo‘shmoq (join), boshini bog‘lamoq(engage with someone), boshi ochiq(single, not married), bosh egali bo‘lmoq (to have spouse);

4. Ruhiy va emotsional holatni ifodalovchi “bosh” komponentli frazeologizmlar: boshi ko‘kka yetmoq(to be proud), boshini quyi egmoq(bow the head down,to obey), boshini ham qilmoq(to be ashamed), boshini egmoq(to be reason for someones shame), boshini aylantirmoq(to lie or cheat someone), boshi bilan sho‘ng‘ib ketmoq(to dive into), boshini bukmoq(to scandalize someone);

5. Jismoniy holat va harakatni ifodalovchi “bosh” komponentli frazeologizmlar: bosh ko‘tarmoq, qo‘zg‘almoq, harakatga kelmoq(to rebel, raise up), boshi chiqmaslik (to be busy), boshini suqmoq(to enter, join), bosh olib ketmoq(to leave somewhere), boshidan soqit qilmoq (get rid of responsibility), boshida tosh (yong‘oq, danak) chaqmoq(to punish, castigate), boshi aylanmoq(to be dizzy);

6. Miqdorni ifodalovchi “bosh” komponentli frazeologizmlar: boshdan oshib ketmoq, boshdan ortib yotmoq (to go overboard), boshdan oshib-toshib yotmoq(to be more and more, so much/many).

O‘zbek xalqining nikohlash marosimi, unashtirish odati bilan bog‘liq iboralar tarkibida somatik so‘zlar faol qatnashadi. Xususan, boshini ikkita qilmoq, bir yostiqa bosh qo‘ymoq, bosh qovushtirmoq, bosh biriktirmoq, boshni qo‘sha qilmoq, boshini bog‘lamoq, boshi ochiq, bosh egali bo‘lmoq kabi iboralar shular jumlasidandir. Milliy qarashlarga ko‘ra, inson to‘rt muchasining asosi bosh, bosh omonligi tan salomatligidan dalolat bergan. Olqish hamda qarg‘ishlarning aksariyatida ham “bosh” bilan bog‘liq o‘rinlar ko‘p uchraydi. “Boshing omon bo‘lsin!”, “Boshingdan balo arisin!”, “Boshing toshdan bo‘lsin!” kabi olqishlarda ham sinekdoxa asosida butun tana mazmuni “bosh” somatizmi bilan ifodalanganini ko‘rish mumkin. Bu kabi o‘rinlarda bosh omonligi tiriklik, hayot, jon ma’nolarini akslantirgan. Yuqoridagi nikohlash marosimi bilan bog‘liq o‘rinda ham “bosh” tirik jon, ruhiyat, vujud ma’nolarini

ifodalab, fikr, tushunchani yangi shaklda yetkazib berishga xizmat qilgan. Ingliz tilida "bosh" komponentli iboralarning ko'pchiligi mental qobiliyat, tafakkur qilish, o'ylash bilan bog'liq aqliy jarayonlarni aks ettiradi. Bu tarkibdagi iboralar o'zbek tilida biroz farqli xarakter kasb etadi.

Ingliz tilida "bosh" komponentli frazemalar quyidagi mazmuniy doiralarda birlashadi:

1. Mental faoliyatni ifodalovchi "bosh" komponentli frazeologizmlar: turn something over in one's head (bosh qotirmoq, biror narsa haqida o'ylash), break one's head over something (yaxshilab o'ylab ko'rmoq), to bother one's head about something (boshini toliqtirmoq); to get something out of one's head (boshidan chiqarmoq, unutmoq, to make head or tail of something (boshi chiqmoq, yechim topmoq);

2. Mental qobilatni ifodalovchi "bosh" komponentli frazeologizmlar:

a) Ijobiy ma'noda ishlatiladigan: To have a clear head / a good head (boshi/ kallasi yaxshi ishlamoq, tafakkurli odam);

b) Salbiy ma'noda ishlatiladigan: to have a bad head for something (miyasida hech narsa yo'q, boshi bo'm-bo'sh bo'lmoq); soft in the head (boshi bo'm-bo'sh bo'lmoq, jinni)

3. Insonlarga xos xarakterni, xususiyatini ifodalovchi "bosh" komponentli frazeologizmlar: sleepy head (uyquchi yoki dangasa), mop head (qalin sochli), talking head (boshlovchi yoki muxbir)

4. Shaxsning emotsional holati va jismoniy holatini ifodalovchi somatik frazeologizmlar: to heap coals of fire on someone's head (boshqa odamda aybdorlik yoki pushaymonlik hissini uyg'otish uchun alohida harakat qilish); to hang one's head (uyatdan boshi egilmoq)

Ikki til doirasida "bosh" komponenti ishtirok etgan aynan muqobil iboralar ko'p emas. Semantik doiralardagi farqlar ularning mazmuniy nomuqobilligiga sabab bo'lgan. Ingliz tilida "bosh" so'zi asosan mental qobiliyatni, tafakkur jarayonini aks ettirib kelgan. Umumiy hisobda ingliz tilida uchrovchi "bosh" komponenti ishtirok etgan iboralarning 60%i insonga xos mental jarayonlarni akslantirgan. O'zbek tilida

esa bu tarkibli iboralar semantikasida madaniy sema ustunroq, xususan, tugʻilish va oʻlim, oila va nikoh munosabatlari kabi aksiolingvistik xarakterdagi iboralar yetakchilik kasb etadi.

Ushbu ilmiy maqoladan shuni xulosa qilish mumkinki, tilning naqadar keng koʻlamli ekanligi va boyligini isbotlovchi asosiy koʻrsatkichlardan biri bu frazeologizmlardir. Frazeologizmlar va frazeologik birliklarning oʻziga xosligini isbotlovchi koʻplab ilmiy ishlar, monografiyalar, oʻquv qoʻllanmalar, darsliklar yaratilgan boʻlishiga qaramasdan hali ushbu sohada qilinishi zarur boʻlgan ilmiy-amaliy ishlar va yechilishi kerak boʻlgan koʻplab muammolar mavjud. Kelgusida ushbu yoʻnalishda bajariladigan dissertatsiyalarning ham salmogʻining ortib borishi ham frazeologizmlar yoʻnalishida yangi bosqichiga debocha boʻlishi shubhasizdir.

REFERENCES

1. Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlari toʻplami, 2016-y., 20-son, 222-modda; 2017-y., 20-son, 371-modda; Qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasi, 05.04.2022-y., 09/22/153/0266-son
2. M.F.Qoʻshnazarova. “Frazemalarda antisemiya” bitiruv malakaviy ishi. Toshkent. 2009. 5-bet.
3. Раҳматуллаев Ш. Лексема ва фразема маъносини компонент таҳлилнинг баъзи натижалари // Ўзбек тили ва адабиёти. 1986. № 3. – Б. 19-20; Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилида феъл фраземаларнинг боғлашуви.
4. B.I.Boltayeva. “Oʻzbek tili frazeologik birliklarining transformatsiyasi (semantik-pragmatik tahlil)”. Samarqand. 2019. 128-bet. Dis-2019/56-37
5. B.Yoʻldoshev. “Hozirgi oʻzbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari”. Toshkent. 1993. 297-bet. Dis-1220/1993
6. G.M.Adashulloyeva. “Tojik va oʻzbek tillarida shaxs xususiyatini ifodalovchi frazeologizmlarning qiyosiy-tipologik tahlili”. Samarqand. 2018. 146-bet. Dis-353/2018

7. O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi "O'zbekiston" telekanali DUKning 2017-yil 21-dekabrdagi 02-12-2136-son ma'lumotnomasi.
8. Murodova, E. G. K. (2023). INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES. Academic research in educational sciences, 4(CSPU Conference 1), 57-62.